

Crisis lijkt hét toverwoord om het huidige tijdsgewricht mee te vangen. De ene pandemie is nog maar net voorbij of de volgende oorlog is al begonnen; de macht van autoritaire leiders neemt overal toe. En de onzekerheid over wat de toekomst brengt is groter dan ooit.

Ook de Grieken en Romeinen zaten niet om een crisis verlegen. Van de Trojaanse Oorlog tot de val van het Romeinse Rijk: de klassieke oudheid was bepaald geen statische periode. Ruzie tussen legerleiders – Homerus heeft het er al over. Trumpiaanse toestanden aan het Romeinse hof – sla de grote geschiedschrijvers Suetonius en Tacitus er maar op na. Een wankelende staat op zoek naar nieuw elan – lees er meer over bij Herodotus. Crises zijn niet leuk, maar ze leveren wel prachtige literatuur op.

Deze bloemlezing is bedoeld voor iedereen die wil weten hoe mensen en samenlevingen pakweg tweeduizend jaar geleden reageerden op een crisis, en voor iedereen die daar iets van wil leren.

Emilia Menkveld (1990) is vertaler, recensent en eindredacteur van *de Volkskrant*. Samen met Vincent Hunink maakte ze de bloemlezing *Een blijvend bezit*.

Maurits Lesmeister (1991) is classicus. Hij doceert aan het Gymnasium Amersfoort Johan van Oldenbarnevelt en is daarnaast hoofdredacteur van het tijdschrift *Roma Aeterna*.

9 789025 316761

Crisis

Emilia Menkveld en Maurits Lesmeister

Klassieke wijsheid over
tijden van crisis

Crisis

Samenstelling
Emilia Menkveld en Maurits Lesmeister

Emilia Menkveld en Maurits Lesmeister

Crisis

Klassieke wijsheid over tijden
van crisis

Athenaeum—Polak & Van Gennepe
Amsterdam 2023

INHOUD

Inleiding 9

Homeros 15
Herodotos 30
Sofokles 60
Aristofanes 80
Plato 109
Sallustius 141
Lucanus 158
Tacitus 189
Suetonius 213
Augustinus 224

Literatuurlijst 263

Een * in de tekst verwijst naar de aantekeningen die erop volgen.

Copyright inleiding en begeleidende teksten © 2023
Emilia Menkveld en Maurits Lesmeister / Athenaeum—Polak
& Van Gennep, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam

Omslag en omslagbeeld De Designpolitie, Amsterdam
Binnenwerk Perfect Service

ISBN 978 90 253 1676 1 / NUR 308/320
www.uitgeverijathenaeum.nl

SALLUSTIUS

Voor historici is een verscheidenheid aan bronnen goud waard: het verhoogt de betrouwbaarheid van hun verslaglegging aanzienlijk als ze niet hoeven te varen op de altijd gekleurde bril van een enkele man (man ja, we hebben het nog altijd over de oudheid). In het geval van de Catilinarische samenzwering is die rijkdom om ten minste twee redenen nog groter: het betreft een sleutelmoment in de Romeinse geschiedenis én de voornaamste bronnen zijn allebei geschreven door sublieme auteurs. Of je nu geïnteresseerd bent in de precieze gebeurtenissen in het Rome van 63 v.Chr. of niet, zowel Cicero's *Catilinarische redevoeringen* als Sallustius' *De samenzwering van Catilina* is topliteratuur.

De hoofdpersoon in de geschiedenis is, de naam zegt het al, de senator Catilina (al is bij Cicero de hoofdpersoon uiteraard Cicero). Al voor de gebeurtenissen die Sallustius (86-ca. 35 v.Chr.) tot onderwerp van zijn boek maakt, heeft hij een crimineel verleden, inclusief femicide en kindermoord. In het jaar van Cicero's consulaat besluit Catilina de boel grondig aan te pakken en zet hij in op een gewelddadige machtsovername. Hij wordt echter verraden, de samenzwering wordt opgerold en Cicero nagelt hem en zijn voornaamste trawanten aan de schandpaal. Uiteindelijk worden ze – wederrechtelijk, want zonder fatsoenlijk proces – ter dood veroordeeld, wat de consul zijn latere politieke carrière zal blijven achtervolgen.

Ons fragment beschrijft de uitvoering van Catilina's plan-

nen, inclusief een uitvoerige beschrijving van zijn eerdere poging om de boel op stelten te zetten. Sallustius koppelt een scherp oog voor de motivatie van zijn personages met flitsende karaktertekeningen en een spannende vertelstijl, zelfs al ligt de uitkomst al een goede tweeduizend jaar vast.

Bederf van binnenuit

17. En zo begon [Catilina] dan begin juni, tijdens het consulaat van Lucius Caesar en Gaius Figulus (64 v.Chr.), mensen afzonderlijk aan te spreken. Moedigde sommigen aan, bracht anderen in verleiding. Wees op zijn eigen middelen, op het feit dat de Republiek volledig onvoorbereid was, op de grote voordelen van een samenzwering.

Zodra hij genoeg weet, roept hij degenen bijeen bij wie de nood het hoogst is en die het meest durven. De volgende senatoren zijn bijeengekomen: Publius Lentulus Sura, Publius Autronius, Lucius Cassius Longinus, Gaius Cethegus, Publius en Servius Sulla (zoons van Servius), Lucius Vargunteius, Quintus Annius, Marcus Porcius Laeca, Lucius Bestia en Quintus Curius. Verder de ridders Marcus Fulvius Nobilior, Lucius Statilius, Publius Gabinius Capito en Gaius Cornelius. Daarbij dan nog veel plaatselijke aristocraten uit de kolonies en steden.

Tevens in het plan betrokken, wat meer achter de schermen, was een flink aantal aristocraten die meer werden gedreven door hoop op macht dan door geldgebrek of andere nood. Overigens stonden ook de meeste jongeren, bovenal uit de aristocratie, welwillend tegenover Catilina's initiatief. Het stond hun vrij in alle rust stijlvol of zelfs luxueus te leven, maar zij verkozen het onzekere boven het zekere. Liever oorlog dan vrede.

In die tijd waren er ook mensen die geloofden dat Marcus Licinius Crassus op de hoogte was van het plan. De door hem zo gehate Gnaeus Pompeius voerde het bevel over een groot leger, en hij zou daarom de opkomst van een willekeurig ander hebben toegejuicht, als tegenwicht van diens macht. En was de samenzwering eenmaal een succes, dan zou hij gemakkelijk de nummer één worden, daarvan was hij overtuigd.

18. Een handvol mensen had ook al eens eerder een samenzwering tegen de Republiek opgezet, onder wie Catilina. Daarop zal ik eerst zo waarheidsgetrouw mogelijk ingaan.

Tijdens het consulaat van Lucius Tullus en Manius Lepidus (66 v.Chr.) waren Publius Autronius en Publius Sulla, de aanstaande consuls, vervolgd en bestraft op grond van de wet tegen omkoperij. Kort daarna stond Catilina terecht wegens afpersing en werd zijn kandidatuur voor het consulaat geblokkeerd omdat hij zich niet binnen de wettelijke termijn had laten inschrijven.

In die tijd was er ook een jonge aristocraat, Gnaeus Piso, een durfal, armoedzaaier en konkelaar, die gedreven door zijn armoede en slechte karakter politieke chaos wilde stichten. Met hem voerden Catilina en Autronius in de eerste weken van december overleg. En smeedden het plan op 1 januari (65 v.Chr.) consuls Lucius Cotta en Lucius Torquatus op het Capitool te vermoorden. Zijzelf zouden dan de fasces overnemen en Piso met een leger wegsturen om de beide Spaanse provincies te bezetten.

De zaak lekte uit, waarna zij de moordaanslag verplaatsten naar 5 februari. Tegen die tijd waren niet alleen de consuls maar ook de meeste senatoren doelwit van hun intriges. Het is dat Catilina zijn medestanders voor het senaatsgebouw te vroeg het teken gaf, anders had zich op die dag de ergste misdaad voltrokken sedert de stichting van Rome.

Maar zij waren nog niet met genoeg gewapenden bij elkaar, het plan liep uit op niets.

19. Daarna werd Piso als quaestor met de bevoegdheden van pretor naar Noordoost-Spanje gestuurd, zulks op aandringen van Crassus, omdat die wist dat Piso een aartsvijand was van Gnaeus Pompeius. De senaat gaf hem die provincie ook niet met tegenzin, omdat men zo'n kwalijk figuur het liefst ver buiten het centrum van de politiek zag. Tegelijk beschouwden veel mensen uit de betere kringen hem als een steun. De machtspositie van Gnaeus Pompeius was toen al schrikbarend.

Welnu, deze Piso werd onderweg in zijn provincie gedood door Spaanse ruiters uit zijn eigen leger. Volgens sommigen waren zijn orders onrechtvaardig, arrogant en hardvochtig en konden de barbaren die niet verdragen. Naar zeggen van anderen waren die ruiters oude, trouwe vazallen van Gnaeus Pompeius en gingen zij op diens verzoek Piso te lijf. Daarvoor sprak ook dat Spanjaarden nooit zo'n misdaad hadden begaan, maar al eerder tal van harde orders hadden verduurd. Ik laat die zaak in het midden. Genoeg nu over die eerdere samenzwering.

20. Toen Catilina de eerdergenoemde mensen bijeen zag, achtte hij het dienstig de hele groep toe te spreken en aan te vuren, hoewel hij met ieder afzonderlijk al vaak en veel had overlegd. Hij trok zich daarom terug in een ruimte achteraf in het huis, liet alle pottenkijkers verwijderen en hield een betoog in de volgende trant.

'Als ik niet al genoeg bewijzen had van jullie moed en trouw, hadden we niets aan deze buitenkans. Die goede hoop, die macht die nu binnen ons bereik is: het was dan vergeefs. Met slappelingen en stumperds zou ik zeker niet het onzekere boven het zekere verkiezen! Maar nu heb ik jullie op heel wat belangrijke momenten leren kennen als flinke,

loyale mannen en daarom durf ik te beginnen aan het grootste en mooiste wat er is. Bovendien realiseer ik me dat jullie over goed en kwaad hetzelfde denken als ik. Want zo is het toch: eensgezindheid in wat men wil en niet wil, dat geeft een hechte vriendschapsband.

'Mijn ideeën hebben jullie ieder apart al eerder gehoord. Overigens neemt mijn verontwaardiging nog met de dag toe wanneer ik eraan denk wat voor leven ons te wachten staat als we niet zelf voor onze vrijheid opkomen! Een kleine groep machtigen heeft het in de Republiek volledig voor het zeggen; naar hen gaan de tributen van koningen en machthebbers, de belastingen van stammen en volkeren. Maar de rest? Wij allemaal, de flinke, goede mannen, al dan niet van adel: gepeupel zijn we geweest, zonder invloed, zonder gezag, dienaars van mannen die bang voor ons zouden zijn als de Republiek nog iets betekende. En zo bevindt zich alle invloed, macht, eer en rijkdom nu bij hen, of waar zij het willen, en resten ons alleen gevaren en mislukkingen, processen en armoede.

'Hoe lang nog, dappere mannen, willen jullie dat uithouden? Is het niet veel beter om manhaftig te sneuvelen dan een ellendig en eerloos leven te leiden als speelbal van anderen's arrogantie, om ten slotte roemloos te sterven? Want wis en waarachtig, bij alle goden en mensen, we hebben de zege binnen bereik! We zijn in de kracht van ons leven en mentaal sterk, terwijl bij hen alles met de jaren en de rijkdom in versukkeling is geraakt. We hoeven alleen maar een begin te maken, de rest gaat vanzelf!

'Welke sterveling, welke vent kan ertegen dat zij bulken van het geld en het verspillen door de zee te overbruggen of bergen af te graven, terwijl wij niet eens genoeg bezitten voor het meest noodzakelijke? Dat zij twee of meer villa's aaneen bouwen, terwijl wij nergens een huis en haard hebben? Dat

zij schilderijen, standbeelden en luxe vaatwerk aanschaffen, nieuwe gebouwen afbreken om er weer andere voor in de plaats te zetten, kortom op alle mogelijke manieren hun geld verkwisten en verbrassen, maar het met al die spilzucht nog niet kunnen winnen van hun rijkdom? En wij hebben dan gebrek thuis, schulden buiten de deur, ellende nu en nog somberder perspectieven voor de toekomst?

‘Ja, wat hebben we nu uiteindelijk nog, behalve een armetierig beetje leven? Word nu eindelijk eens wakker! Kijk toch! Hier, hier is die vrijheid die jullie zo vaak wilden! En verder is er direct uitzicht op rijkdom, eer en roem! Want dat zijn de beloningen die Fortuna voor winnaars heeft uitgelooft. Jullie situatie en de omstandigheden, de gevaren en armoede, de geweldige buit die klaarligt, dat alles moet jullie harder aanvuren dan mijn toespraak. Gebruik mij maar als generaal of soldaat, geestelijk en lijfelijk sta ik jullie ter zijde. Dit is het beleid dat ik hopelijk samen met jullie als consul zal uitvoeren. Tenzij ik me vergis en jullie liever slaven willen zijn dan machthebbers!’

21. Catilina's gehoor bestond uit mensen met volop narigheid maar zonder have of hoop. Verstoring van de bestaande orde vonden zij al een flinke beloning, maar de meesten wilden toch iets meer weten. Wat voor oorlog ging dit worden? Voor welke buit zouden ze vechten? Welke versterkingen waren voorhanden of op komst?

Daarop kwam hij met beloften. Delging van schulden, proscripties van de rijken, magistraatsambten, priesterschapen, roof, al wat oorlog nog meer brengt, al wat de winnaar wil. Bovendien zat Piso nu in Noordoost-Spanje en Publius Sittius Nucerinus met een leger in Mauretanië (beiden deel van zijn plan). En dan was er Gaius Antonius, nu kandidaat-consul, binnenkort dus hopelijk zijn collega, een goede vriend die ernstig in problemen verkeerde. Met hem zou hij

tot actie overgaan als hij eenmaal consul was.

Voorts trok hij fel van leer tegen de gezeten burgerij. En prees zijn eigen mensen met name, één voor één. Herinnerde iemand aan zijn armoede, een ander aan zijn begeerte, een aantal aan het gevaar dat zij liepen of hun eerverlies en velen aan de zege van Sulla (de mensen die ervan hadden geprofiteerd). Toen hij zag dat iedereen vol vechtlust was drukte hij hun nog eens op het hart aan zijn kandidatuur te denken, en sloot de bijeenkomst.

22. In die tijd ging het verhaal dat Catilina na die redevoering, bij de eedafneming van zijn handlangers, schalen liet rondgaan met een mengsel van mensenbloed en wijn. Daaruit zou iedereen na vervloeking van verraders een slokje hebben genomen, zoals normaal geschiedt bij plechtige offers. Vervolgens zou hij zijn plan hebben ontvouwd ter versterking van de onderlinge solidariteit: men wist dan van elkaars betrokkenheid bij zo'n gruweldaad.

Volgens sommigen was dit alles, met veel andere verhalen, verzonnen door mensen die de naderhand opgekomen haat jegens Cicero wilden verzachten; vandaar de nadruk op het grimmige karakter van de misdaden van degenen die hij had bestraft. In mijn ogen blijft het geheel, gezien de ernst van de zaak, te veel in het vage.

23. Zeker is dat Quintus Curius zich onder de samenzweerders bevond. Een man van niet onaanzienlijke komaf, die diep in schandalen en misdaden verwickeld was. De censoren hadden hem uit de senaat gezet vanwege zijn losbandig gedrag. 's Mans oppervlakkigheid deed niet onder voor zijn brutaliteit. Wat hij gehoord had voor zich houden en zelfs eigen wandaden verzwijgen kon hij niet: wat hij zei of deed, het maakte hem geen zier uit.

Al lange tijd had hij een maîtresse, Fulvia, een dame van adel. Hij stond bij haar wat minder in de gunst, doordat hij

haar vanwege zijn gebrekkige middelen minder geschenken kon geven. Toch begon hij ineens gewichtig te doen, gouden bergen te beloven, soms ook met een zwaard te dreigen als zij hem niet ter wille was. Kortom, hij gedroeg zich veel onbehouwener dan anders.

Doch Fulvia kwam erachter waardoor hij zo ongewoon deed. Een dergelijk gevaar voor de Republiek wilde zij in geen geval verzwijgen. Zonder haar bron te noemen vertelde zij aan verschillende mensen details over de samenzwering van Catilina zoals zij die had gehoord.

Vooral hierdoor kwam er brede steun om het consulaat over te dragen aan Marcus Tullius Cicero. Voordien namelijk bezag een groot deel van de aristocratie hem met scheve ogen: het deed afbreuk aan het consulaat, zo vond men, als het in handen kwam van een nieuweling, hoe goed die ook was. Maar met het gevaar in zicht verdwenen afgunst en arrogantie naar de achtergrond.

24. Na de verkiezingen werden Marcus Tullius Cicero en Gaius Antonius dan ook tot consul uitgeroepen. Een zware slag dit, aanvankelijk, voor de samenzweerders. Toch werd Catilina's razernij er niet minder om, integendeel: hij werd elke dag actiever. Liet wapens klaarleggen op geschikte plaatsen in Italië, leende op eigen naam of die van zijn vrienden geld, dat hij naar Faesulae liet overbrengen en in bewaring gaf bij een zekere Manlius, die later voorop zou lopen bij de gewapende strijd.

In die tijd, zo vertelt men, heeft Catilina heel wat mannen van allerlei slag aan zijn kant weten te krijgen, en zelfs een aantal vrouwen. Die laatsten hadden aanvankelijk hun enorme uitgaven bekostigd door hun lichaam veil te bieden. Later, toen zij door leeftijd wel de grenzen bereikten van hun bedrijf, maar niet van hun zucht naar luxe, hadden zij omvangrijke schulden opgebouwd. Catilina geloofde dat het moge-

lijk was via die vrouwen de slaven in de stad op te ruïnen, de stad in brand te steken en hun echtgenoten ofwel voor zijn zaak te winnen ofwel te doden.

25. Eén van die vrouwen was Sempronia. Tal van misdaden had zij op haar kerfstok, veelal het soort waarvoor mannelijke durf is vereist. Deze vrouw was niet slecht bedeed waar het ging om komaf en schoonheid, man en kinderen. Kenner van de Griekse en Latijnse literatuur, in zingen en dansen bedrever dan strikt nodig voor een nette vrouw, en meer van die praktijken ter wille van de zucht naar luxe. Voor haar was altijd alles waardevoller dan haar eer en eerbearheid. Wat zij meer te grabbel gooide, haar geld of goede naam, viel niet gemakkelijk te bepalen. Haar lusten waren dermate verhit dat zij vaker mannen verleidde dan werd verleid.

Welnu, deze vrouw had al vaker haar woord gebroken, haar schulden ontkend en met moord van doen gehad. Door spilzucht en gebrek was het met haar volkomen bergaf gegaan. Toch had zij ook wel talenten. Kon verzen schrijven, bezat humor, wisselde moeiteloos tussen beschaafde taal, lieve woordjes en schaamteloze praat. Kortom, zij beschikte over groot raffinement en grote charme.

26. Bij al zijn voorbereidingen stelde Catilina zich niettemin kandidaat voor het consulaat van het jaar daarop. Als hij eenmaal gekozen was, hoopte hij, kon hij gemakkelijk met Antonius doen wat hij wilde. Intussen zat hij niet stil maar probeerde op alle mogelijke manieren Cicero te belagen.

Die was echter uitgekookt en handig genoeg om zich daartegen te verweren. Want vanaf het begin van zijn consulaat had hij met veel beloften via Fulvia bereikt dat Quintus Curius (over wie ik iets verder terug sprak) de plannen van Catilina aan hem verraadde. Bovendien had hij gezorgd dat zijn

collega Antonius niets zou doen dat indruiste tegen het nationaal belang, door met hem van provincie te ruilen. En in het geheim had hij een lijfwacht van vrienden en vazallen om zich heen.

Toen de verkiezingsdag aanbrak, had Catilina geen succes met zijn kandidatuur, noch met de hinderlagen die hij voor de consuls op het Marsveld had gelegd. Daarop besloot hij over te gaan tot gewapende strijd en tot de meest radicale stappen. Want alles wat hij in het geheim had ondernomen was uitgedraaid op een smadelijk ehech.

27. Zo stuurde hij Gaius Manlius naar Faesulae en omgeving in Etrurië, een zekere Septimius uit Camerinum naar het gebied rond Picenum, Gaius Julius naar Apulië en verder nog mensen naar andere bestemmingen waar zij hem het meest van nut leken.

Intussen zette hij in Rome van alles tegelijk op touw. Consuls belagen, brandstichting voorbereiden, strategische punten bezetten met gewapende mannen (zelf droeg hij altijd een wapen, de anderen liet hij dat ook doen), iedereen aanvuren voortdurend alert en paraat te zijn. Dag en nacht was hij in de weer en bleef hij wakker, zonder te bezwijken onder slaapgebrek of inspanningen.

Als zijn vele gestook ten slotte niets oplevert, laat hij in het holst van de nacht de voornaamste samenzweerders door Marcus Porcius Laeca bijeenroepen. Daar levert hij harde kritiek op hun gebrek aan daadkracht en deelt mee dat hij Manlius vooruit heeft gestuurd naar de grote groep mannen die klaarstaat om de wapens te grijpen en nog meer mensen naar andere strategische plaatsen om de oorlog te beginnen. Zelf wil hij graag vertrekken naar zijn leger, maar eerst moet hij Cicero uit de weg ruimen: die zit hem bij zijn plannen lelijk dwars.

28. Paniek en twijfel bij allen. Alleen Gaius Cornelius, een

Romeins ridder, zegt zijn steun toe, daarin bijgevallen door senator Lucius Vargunteius. Beiden besluiten kort daarna, nog diezelfde nacht, met gewapende mannen bij Cicero langs te gaan 'om hem te begroeten' en hem dan onverwachts in zijn eigen huis, op niets bedacht, dood te steken.

Zodra Curius beseft wat voor groot gevaar de consul boven het hoofd hangt, brengt hij hem via Fulvia snel op de hoogte van de geplande aanslag. Zo worden de heren buiten de deur gehouden en blijken zij geheel vergeefs die grote misdaad op zich te hebben genomen.

Pogingen intussen van Manlius in Etrurië het volk op te ruien. Uit armoede en ongenoegen over onrecht wilden de mensen revolutie. Tijdens de heerschappij van Sulla waren zij namelijk hun land en al hun bezit kwijtgeraakt. Manlius benadert ook rovers van allerlei slag, die in die streek in grote aantallen voorkomen, en enkele lieden uit de kolonies van Sulla, die door hun lage lusten en zucht naar luxe niets meer over hadden vanuit hun grote strooptochten.

29. Cicero kreeg van dit alles bericht. En zag zich geconfronteerd met een tweeledig gevaar: de stad door persoonlijk ingrijpen beschermen tegen aanslagen kon niet langer, en over omvang en oogmerken van Manlius' leger had hij niet genoeg informatie. Vandaar dat hij de zaak voorlegde aan de senaat, die al eerder in beroering was door geruchten onder het volk.

Zo besloot de senaat tot wat bij ernstige crisis de gangbare formule is: 'De consuls dienen zorg te dragen de Republiek te vrijwaren van schade.' In de Romeinse traditie is dat de grootste volmacht die een gezagdrager kan krijgen van de senaat. Mobilisatie, oorlogvoering, bondgenoten en burgers allerlei dwangmaatregelen opleggen, het volledige politieke en militaire oppergezag zowel binnen alsook buiten Rome: bevoegdheden waarover de consul normaal niet beschikt tenzij

met uitdrukkelijke toestemming van het volk.

30. Een paar dagen later las senator Lucius Saenius in de senaat een brief voor die hem, naar zijn zeggen, vanuit Faesulae was bezorgd. Daarin stond dat Gaius Manlius op 27 oktober met een grote massa mensen de wapens had opgenomen. Tegelijkertijd kwamen er, zoals gebruikelijk in zo'n situatie, meldingen van voortekens en wonderbaarlijke verschijnselen. En verhalen dat men vergaderingen hield, wapens verzamelde en in Capua en Apulië een slavenoproer aanstichtte.

Daarom werd bij senaatsbesluit Quintus Marcius Rex uitgezonden naar Faesulae en Quintus Metellus Creticus naar Apulië en omstreken. Deze twee mannen bevonden zich vlak bij de stad en waren nog in functie als generaal; hun verzoek om een triomftocht was afgewezen als gevolg van laster van een handvol mensen die onbekommerd alles, roemvol of roemloos, vergaven voor geld. Verder werden de pretoren uitgezonden: Quintus Pompeius Rufus naar Capua en Quintus Metellus Celer naar het gebied rond Picenum. Zij kregen toestemming om een krijgsmacht te lichten al naar gelang de omstandigheden en het gevaar het toelieten. Ook werden beloningen uitgelooft voor wie beslissende inlichtingen kon geven over de samenzwering tegen de Republiek: voor een slaaf was dit de vrijheid en honderdduizend sestertiën, voor een vrije straffeloosheid en tweehonderdduizend sestertiën. Voorts besloot de senaat om alle groepen gladiatoren te verdelen over Capua en de andere steden, al naar gelang de midelen van elke stad, en om overal in Rome wachtposten uit te zetten, waarover de lagere magistraten de leiding kregen.

31. Deze maatregelen brachten de burgerij in rep en roer, veranderden het aanzien van de stad. Na de grote uitbundigheid en losbandigheid waartoe de langdurige stabiele toestand had geleid raakte iedereen ineens bevangen door som-

berte. Overal haast, onrust, wantrouwen jegens iedere plaats of persoon. Oorlog was het niet, vrede evenmin, en iedereen mat de risico's af aan zijn eigen angsten.

En daarbij dan de vrouwen... Schrik om oorlog was hun om het hart geslagen, een ongewoon gevoel vanwege de grootheid van de Republiek. Handen die op de borst sloegen, armen smekend ten hemel geheven, gejammer om de kleintjes. En aldoor bleven ze maar vragen, bang bij elk gerucht en gretig bij nieuws. Hun arrogantie, hun pleziertjes hadden ze laten vallen, in wanhoop aan zichzelf en hun vaderland.

Doch Catilina bleef onverbiddelijk. Ondanks de tegenmaatregelen en ondanks de aanklacht tegen hemzelf door Lucius Paullus op grond van de Wet van Plautius zette hij door.

Ten slotte kwam hij naar de senaat, ter verhulling van zijn ware bedoelingen of rechtvaardiging van zijn gedrag. Waarbij hij deed alsof hij reageerde op persoonlijke aantijgingen. Consul Marcus Tullius Cicero hield toen, gedreven door angst voor Catilina's aanwezigheid of door woede, een schitterende rede waarmede het staatsbelang zeer was gediend en die hij nadien heeft gepubliceerd.

Zodra de consul weer was gaan zitten kreeg Catilina het woord. Met het oogmerk alles te verdoezelen begon hij met gebogen hoofd en smekende stem de senatoren te bezweren niet lukraak dingen over hem te geloven. Met zijn familieachtergrond, met de manier waarop hij van jongs af aan had geleefd had hij toch louter goede perspectieven? Men moest niet denken dat een patriciër zoals hij, een man die evenals zijn voorvaderen het Romeinse volk voortreffelijke diensten had bewezen, de ondergang van de Republiek van node had. En dat die dan 'gered' werd door Marcus Tullius Cicero, een immigrant in Rome.

Toen hij nog meer beledigende termen wilde uiten, stak er

een storm van protest op. 'Vijand!' riep men, 'landverrader!' Daarop sprak hij woedend: 'Ik sta hier dus omringd door vijanden? En die duwen mij de afgrond in? Dan zal ik de brand die om mij uitbreekt smoren onder puinhopen!'

32. Vervolgens verliet hij halsoverkop het senaatsgebouw, naar huis. Alwaar hij bij zichzelf van alles overdacht. Met de aanslag op de consul schoot het niet op en tegen brandstichting was de stad beschermd, begreep hij, dankzij de wachtposten. Wat te doen? Het beste kon hij zijn leger uitbreiden, meende hij, en nog voordat men legioenen zou lichten allereerste zaken regelen die nuttig waren voor de oorlog.

In het holst van de nacht vertrekt hij met een handvol manschappen naar het kamp van Manlius. Aan Cethegus, Lentulus en anderen die hij kent als bereidwillig en onverschrokken geeft hij opdracht met alle middelen de krachten van hun beweging aan te vullen. Ook moeten zij haast maken met de aanslag op de consul, en voorbereidingen treffen tot moord, brandstichting en andere oorlogshandelingen. Zelf zal hij binnen een paar dagen naar de stad komen met een groot leger.

Tijdens deze gebeurtenissen in Rome stuurt Gaius Manlius vanuit zijn staf gezanten naar Marcius Rex met een boodschap van de volgende strekking.

33. 'Goden en mensen roepen wij tot getuigen, generaal, dat wij de wapens niet hebben opgenomen tegen het vaderland en ook niet om anderen in gevaar te brengen. Nee, het is om ons vege lijf te beschermen tegen onrecht! Arme stakers zijn we, voor het merendeel door agressieve, bikkelharde woekeraars van ons eigen land verdreven. En allemaal hebben we onze goede naam en ons bezit verloren. Niemand van ons heeft een beroep mogen doen op de traditionele wet die persoonlijke vrijheid garandeert bij verlies van eigendommen. Zo ver ging de hardheid van de woekeraars en de pretor.

'Vaak hebben uw voorvaders medelijden opgevat met het Romeinse volk en door middel van decreten de helpende hand geboden tegen armoede. Onlangs, nog in onze eigen tijd, is het gebeurd dat de schulden zo hoog opliepen dat, met instemming van de hele gezeten burgerij, schulden in zilver mochten worden afbetaald in koper. Vaak ook ging het volk zelf tot handelen over: uit verlangen naar meer macht of vanwege de arrogantie van de magistraten scheidde het zich dan gewapend af van de senaat.

'Maar wij vragen niet om macht of rijkdom, de twee oorzaken van alle oorlogen en strijd tussen mensen, maar om vrijheid! Een man van fatsoen verliest die alleen tegelijk met zijn leven. Wij bezweren u en de senaat: denk om ons, de arme burgers! Herstel de wettelijke bescherming die ons door de onbillijkheid van de pretor is ontnomen! Breng ons niet dusdanig in het nauw dat we ons erop moeten gaan bezinnen hoe we ons bloed, onze ondergang zo duur mogelijk kunnen laten worden!'

34. Antwoord daarop van Quintus Marcius: heeft men een verzoek aan de senaat, dan de wapens neerleggen en als smekelingen naar Rome. Altijd heeft de Romeinse senaat zich zo mild en meelevend betoond dat niemand er ooit vergeefs om hulp heeft verzocht.

Nog onderweg stuurt Catilina aan de meeste oud-consuls en de hoogste aristocraten een brief. Valselijk beschuldigd is hij, van alle kanten, en omdat hij niet op gekund heeft tegen de klik van zijn vijanden, geeft hij nu toe aan Fortuna. Gaat in ballingschap naar Marseille. Niet dat hij zich schuldig voelt aan een grote misdaad, nee, hij wil rust in de Republiek. Uit zijn politieke strijd mag geen oproer ontstaan.

Een brief van geheel andere aard las Quintus Catulus voor in de senaat. Die was hem, naar hij zei, uit naam van Catilina gegeven. Hieronder volgt een afschrift.

35. 'Van Lucius Catilina aan Quintus Catulus. Uw bijzondere loyaliteit, die ik metterdaad ervaren heb en die mij in de grote gevaren waarin ik verkeer zeer welkom is, heeft mij het vertrouwen gegeven mij tot u te richten. Daarom heb ik besloten mijn ongebruikelijke manier van doen niet te verdedigen maar nader toe te lichten. Ik heb namelijk volstrekt geen slecht geweten. En werkelijk, ik zweer u, u zult zien dat mijn toelichting de waarheid is.

'Men heeft mij opgejaagd door onrecht en krenkingen en mij beroofd van de vrucht van mijn werk en inzet: de positie die mij toekwam kon ik niet verkrijgen. Daarom heb ik, conform mijn gewoonte, de zaak van de meest misdeelden publiekelijk op mij genomen. Niet dat ik de schulden op mijn eigen naam niet zou kunnen betalen door verkoop van eigendom (of dat ik schulden op andermans naam niet zou afbetalen dankzij de gulheid van Orestilla, met de middelen van haarzelf en haar dochter). Maar ik zag onwaardige lieden met eer overladen en bemerkte dat ik juist aan de kant werd geschoven op grond van valse verdenkingen.

'Om die reden heb ik mij laten leiden door de hoop mijn resterende prestige te kunnen behouden, in mijn positie toch een alleszins eerbaar streven. Ik zou u nog meer willen schrijven, maar ik krijg bericht dat men geweld tegen mij wil gebruiken. Daarom slechts dit: Orestilla beveel ik bij u aan en vertrouw ik aan u toe. Beschermt u haar tegen onrecht, dat vraag ik u uit naam van uw kinderen. Het ga u goed.'

36. Zelf blijft Catilina een paar dagen bij Gaius Flaminius in de streek rond Arezzo. De plaatselijke bevolking daar is al eerder opgeruid en nu voorziet hij iedereen van wapens. Daarna vertrekt hij naar het kamp van Manlius, omgeven met fasces en andere symbolen van de macht.

Als dat in Rome bekend wordt verklaart de senaat Catilina en Manlius tot staatsvijanden. Voor de overigen wordt

een termijn bepaald waarbinnen men straffeloos de wapens kan neerleggen; dit geldt echter niet voor ter dood veroordeelden. Daarnaast besluit de senaat tot lichte van troepen door de consuls. Antonius moet snel met een leger de achtervolging van Catilina inzetten terwijl Cicero de stad zal verdedigen.

Plato, *De ideale staat. Politeia*. Vertaald door Gerard Koolschijn. Amsterdam, Athenaeum—Polak & Van Gennepe, 2021

Sallustius, *Bederf van binnenuit. Crisis in Rome*. Vertaald door Vincent Hunink. Toegelicht door Fik Meijer. Amsterdam, Athenaeum—Polak & Van Gennepe, 2015

Sofokles, *Oidipous. Antigone*. Vertaald door Gerard Koolschijn. Met een nawoord van Piet Gerbrandy. Amsterdam, Athenaeum—Polak & Van Gennepe, 2016

Suetonius, *Keizers van Rome*. Vertaald door en met een nawoord van D. den Hengst. Amsterdam, Athenaeum—Polak & Van Gennepe, twaalfde druk 2018

Tacitus, *Historiën*. Vertaald door Vincent Hunink. Amsterdam, Athenaeum—Polak & Van Gennepe, 2010